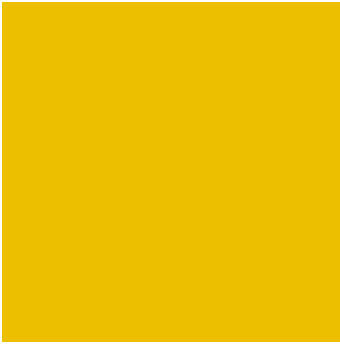

STUDIUM
GENERALE
UNIVERSITEIT UTRECHT

Levenskunst

Maarten van Buuren en Joep Dohmen over schrijvers en denkers en hun levensvisie

Levenskunst

Schrijvers en denkers

‘Waarom zou niet iedereen een kunstwerk van zijn leven kunnen maken? Waarom is die lamp, dit huis wel een kunstwerk en mijn leven niet?’ Dit zijn de woorden van de Franse filosoof Michel Foucault, na 25 jaar nog steeds herkenbaar, nu de grote idealen en utopieën zijn verbleekt. Foucaults ideeën sluiten aan bij een cultuur van levenskunst die algemeen aanvaard was in de klassieke oudheid.

Denkers en schrijvers van de klassieke oudheid tot nu verschillen echter van mening over de invulling daarvan. Sommigen van hen presenteren een krachtige en optimistische levensvisie en geloven in de maakbaarheid, anderen zijn sceptisch en terughoudend, soms op het sombere af. In tien lezingen bespraken Joep Dohmen (hoogleraar Wijsgerige en Praktische Ethiek aan de Universiteit voor Humanistiek) en Maarten van Buuren (hoogleraar

Moderne Letterkunde, UU) om en om beroemde denkers en schrijvers.

In romans zien personages zich voor zulke grote levensvragen gesteld dat geen geloof of theorie ze had kunnen voorbereiden. Ze moeten zelf hun levenshouding bepalen en troost en richting vinden. Aan de hand van grote filosofen komt het klassieke idee aan bod dat ieder tijdens zijn leven zijn eigen praktische wijsheid opdoet.

Oog in oog met het leven en de dood, liefde en pijn, met de auteurs en met elkaar. Pasklare antwoorden bestaan niet.

In deze uitgave zijn artikelen over de lezingen, verwijzingen en leestips verzameld zoals die eerder verschenen op het nieuwsblog en de website van Studium Generale. Alle lezingen zijn online volledig terug te zien. (c) Studium Generale 2010

8 september
2009

Michel de Montaigne. De melancholie van de wijsheid

Had Michel de Montaigne in deze tijden geleefd in plaats van in de zestiende eeuw, dan had hij misschien wel een weblog bijgehouden. Want het zelfonderzoek van Montaigne, samengebracht in zijn *Essays*, had goed gepast bij de open en onderzoekende vorm van een weblog (het was dan het weblog op zijn best geweest). Ook daarin hangt alles met elkaar samen. De schrijver verwijst naar hoge en lage, de hedendaagse en voorbije cultuur – in Montaignes tijd vaak Latijnse citaten, in deze tijd filmpjes van YouTube. En het weblog is nooit af, net als de *Essays*. Steeds keerde Montaigne terug naar zijn tekst, verwerkte reacties van anderen, schrapte en herschreef.

Het is een intrigerend beeld dat Joep Dohmen van een virtuele Montaigne scheidt. In de eerste lezing in de serie *Levenskunst* gaat het over de morele houding die uit de *Essays* te destilleren is. Het begin is beroemd: Montaigne verklaart dat hij een leven zonder opsmuk wil beschrijven, 'naakt'. Niet zomaar een leven, zijn eigen leven. Waarom schetst Montaigne zijn zelfportret zo 'gewoontjes'? En is het geen valse bescheidenheid, is Montaigne eigenlijk niet verblind door ijdelheid als hij zichzelf zo op de voorgrond plaatst, zoals Pascal beweerde?

Een van de belangrijkste dingen van de *Essays* is de activiteit van het schrijven zelf. Het schrijven is een vorm van zelfonderzoek. En zelfkennis, zo stel Montaigne, is een opdracht van elke mens. Alleen door heel nauwkeurig en eerlijk jezelf te bestuderen, kun je je oordeels-

vermogen scherpen. Dat is nodig om met de veranderlijkheid om te kunnen gaan, die de mens en het leven kenmerkt. Veranderlijkheid ook een kenmerk van het essay, dat een zoekende vorm is. Vorm en inhoud vallen hier samen.

Zelfkennis is dus te vinden bij het schrijfproces. Montaigne trekt zich terug en probeert zichzelf via zijn teksten te begrijpen. Dit gaat eerst aan de hand van citaten van illustere voorbeelden, later gebruikt Montaigne steeds meer zijn eigen stem en vindt hij een persoonlijke uitdrukking. Het zoeken en verwijzen betekent geenszins dat de diepte wordt geschuwd. Hoewel Montaigne erg grappig is, treffen zijn inzichten in de mens door hun nauwkeurigheid, die tegelijk algemeen is. Montaigne is een voorloper én een voorbeeld voor de moderne bloggers, stelt Dohmen. Laten we hopen dat onder hen iemand zit die evenveel vreugde en wijsheid brengt.

13 oktober
2009

François de La Rochefoucauld. Authenticiteit en eigenbelang: het lastige evenwicht van de honnête homme

François de La Rochefoucauld is bekend van zijn maximes: puntige uitspraken over de mens. Van Buuren, die de maximes vertaalde, vertelde hoe hij in de maximes een heel nieuwe laag ontdekte, toen hij er ter voorbereiding van de lezing met een ethische bril naar keek. De maximes achtervolgen de lezer met vragen die hem in zijn waarden confronteren. Houdt de auteur mij een spiegel op of herken ik me totaal niet?

La Rochefoucauld leidde een turbulent leven in zeventiende-eeuws Frankrijk. Met zijn vrienden had hij een bijzonder tijdverdrijf: het schrijven van maximen, die ze onder elkaar lieten circuleren. In 1664 liet La Rochefoucauld zijn eigen maximen drukken.

In de maximes ontmaskert La Rochefoucauld de oude moraal, die hij huichelachtig vindt. Zowel de christelijke moraal van bescheidenheid, waarachter eigenlijk eigenliefde schuilgaat, als de oude adellijke moraal die teruggaat op de ridderlijke waarden breekt La Rochefoucauld af tot op de grond. Hij formuleert een eigen moraal – of misschien anti-moraal – die niet gebaseerd is op goed en kwaad, maar op sterk en zwak. Hiermee bereidt hij de weg voor Nietzsche, die ook zijn oeuvre zal bouwen rond kracht en zwakte als centrale waarden.

Die nieuwe moraal moet op de puinhopen van de oude opgebouwd worden. Daarbij is het begrip 'honnête homme' belangrijk. Je moet je passend gedragen, in gezelschap

en als individu. De honnête homme kan zich sociaal aanpassen aan de kringen waarin hij verkeert en valt ook samen met zichzelf en zijn eigen waarheid. Het gaat er niet om de waarden van anderen of van de maatschappij te imiteren. De notie van authenticiteit, die in de levenskunst centraal staat, krijgt hier al vorm. Niettemin benadrukt La Rochefoucauld telkens weer dat de mens in alles gedreven wordt door eigenbelang. Authenticiteit en eigenbelang: hoe verhouden die twee zich tot elkaar?

Friedrich Nietzsche. Nietzsches 'dood van God' maakt de weg vrij voor een authentieke levenskunst

Friedrich Nietzsche staat wel bekend als 'de filosoof met de hamer'. Zijn uitspraak 'God is dood' is zelfs op T-shirts terug te vinden. Nietzsche is ook te lezen als filosoof van de levenskunst, waarbij het gaat om zelfstilering en bevestiging van het leven. Hoe zijn deze twee interpretaties met elkaar te rijmen? Joep Dohmen gaf in zijn lezing een grondige inleiding op Nietzsches moraal en op de oproep tot zelfverwerkelijking die daar nog steeds van uitgaat.

Nietzsche onderscheidt twee soorten moraal: aan de ene kant de antieke levenskunst die bestaat uit zelfstilering, aan de andere kant de christelijke moraal die gebaseerd is op het gehoorzamen aan de wet. De christelijke moraal is in de loop van de eeuwen dominant geworden. Nietzsche noemt de twee de 'slavenmoraal' en de 'herenmoraal'. Voor hem zijn ze niet neutraal; de herenmoraal schrijft hij hoger aan. Mensen, heren en slaven, zijn ongelijkwaardig aan elkaar.

Nietzsches filosofie is een analyse van de moderniteit, die zich kenmerkt door emancipatie en gepaard gaat met onzekerheid en twijfel. Autoriteiten hebben afgedaan en gemeenschappelijke doelen bestaan niet meer. Ondertussen blijft de moraal traditioneel, door en door christelijk – een slavenmoraal. Niet echt een moraal die de mens helpt emanciperen. Mensen zoeken altijd veiligheid en garanties, die ze helpen bij hun onzekerheden. Maar dat werkt je eigenlijk alleen maar tegen. Het gaat erom jezelf te ontwikkelen tot een persoonlijkheid, die 'ja' zegt

tegen het leven en je niet als een slaaf te conformeren aan de groep.

Nihilisme is het meest extreme gevolg van het verval van tradities. Er is geen enkel leidend, absoluut principe. De uiterste consequentie van het nihilisme is de dood van God. Toch betekent Nietzsches nihilisme niet dat hij een cultuurpessimist is. De dood van God biedt de mogelijkheid van een nieuw begin en maakt de weg vrij voor een authentieke levensstijl, oftewel een terugkeer naar de antieke herenmoraal.

Waaruit bestaat die levenskunst van zelfstilering? Er is geen set van gegeven waarden waar je je aan moet conformeren. Het gaat om het zoeken en scheppen van je eigen waarden. Op basis daarvan kom je dan tot een gestileerd karakter. Zelfkennis, oefening, het bezit van smaak om goed en slecht te beoordelen, het hebben van een doel zijn onderdelen daarvan.

Nietzsche past hiermee in de reeks filosofen die authenticiteit voorop stellen. De hedendaagse filosoof Charles Taylor heeft het streven naar authenticiteit in onze postmoderne tijd tot thema gemaakt.

8 december
2009

Fjodor Dostojevski. Mensen zijn dom en slecht

Wat kunnen we leren over ons eigen leven van een negentiende-eeuwse, Russische schrijver, die ter dood veroordeeld werd, op het laatste moment genade kreeg en naar Siberië werd verbannen, die vuistdikke romans schreef over moorden, gepleegd vanuit theorieën die de Nietzscheaanse Übermensch voorafschaduwden? Dostojevski laat ons door zijn schrijven ervaren wat het betekent om te leven in een wereld waarin God niet bestaat. Hij geeft geen antwoorden, maar dwingt de lezer een standpunt in te nemen. Een filosofische houding die steeds opnieuw aandacht verdient.

Raskolnikov is de hoofdpersoon van het meesterwerk *Misdaad en straf*. Hij pleegt een moord op basis van het onderscheid tussen gewone en buitengewone mensen. De laatste zijn zeldzaam: genieën als Pasteur, profeten als Mohammed of staatslieden als Napoleon. Raskolnikov stelt de vraag of een buitengewoon mens het recht heeft om een ander uit de weg te ruimen bij het verwezenlijken van zijn grote idee. Had Napoleon het recht om duizenden soldaten op te offeren? En: is Raskolnikov zelf een buitengewoon mens? Natuurlijk denkt hij van wel. Hij wil het bewijzen, en wel door middel van een moord.

In de roman staan twee typen moraal tegenover elkaar: de Übermenschtheorie en de gemeenschapszin. De eerste wil dat de mens boven zijn medemensen uitstijgt en zich ontwikkelt tot een uniek individu. De gemeenschapstheorie vraagt juist van de mens op te gaan tussen de anderen. Dostojevski laat de twee

theorieën botsen door de idee van de Übermensch te criminaliseren. Hij associeert die de hele tijd met moord, duisternis en straf. Toch geeft hij geen eenduidig oordeel en de uitslag van de botsing blijft onzeker. Het is aan de lezer om te beslissen waar het gelijk ligt.

Ook in *De gebroeders Karamazov* schrijft Dostojevski over een moord, gepleegd op grond van een theorie. In dit geval: 'Als God niet bestaat is alles geoorloofd.' Er volgt uiteindelijk een veroordeling – of dat van de echte moordenaar is of niet laat ik in et midden. Voor de gemeenschap is de moord vergolden.

Weerlegt Dostojevski met zijn roman dan de theorie 'Als God niet bestaat is alles geoorloofd'? Zo eenvoudig is het niet. Net als bij de Übermenschtheorie criminaliseert Dostojevski de gedachte dat God niet bestaat. Hij associeert die steeds met moord en doodslag. Maar wat betekent die theorie, los van bloedvergieten? Als God niet bestaat is de mens volstrekt vrij. Een gedachte die niet alleen vooruitloopt op de filosofie van Nietzsche, maar ook op het existentialisme van Sartre.

Via het verhaal van de Grootinquisiteur legt Dostojevski de vraag neer of wij de vrijheid wel willen. De last van de vrijheid is zo zwaar dat we hem niet kunnen tillen. Om waarlijk vrij te zijn moet je afstand doen van eten, geloof en autoriteit. Alleen als we alle houvast kunnen loslaten, zijn we vrij. Maar dat leidt tot angst, onzekerheid en schuldgevoel. En het zal je niet geliefd maken. Vrijheid heeft een hoge prijs. Stel jezelf de

vraag: willen we die vrijheid wel? Kunnen we de vrijheid aan? Ben je in staat afstand te doen? Willen we dat ook wel? Waarom zouden we niet kiezen voor autoriteit en geloof? Dostojevski geeft geen antwoord. Hij laat de beslissing aan de lezer over. Een belangrijke denker, ook in deze tijden waarin vrijheid het brandpunt van veel discussie vormt.

26 januari
2010

Michel Foucault. Het leven een kunstwerk

Het lijkt een onwaarschijnlijke stap: van een analyse van het gevangenis- en strafstelsel naar de levenskunst. Zoniet voor de Franse filosoof Michel Foucault (1926-1984). Beide hebben te maken met vrijheid en de machtsverhoudingen die op die vrijheid inwerken, zo vertelde prof. dr. Joep Dohmen.

Na een schets van het leven van Foucault en een duiding van zijn filosofische werk, kwam de vraag naar Foucaults levenskunst aan de orde. Foucault is verantwoordelijk voor de wedergeboorte van de levenskunst als filosofisch thema, een reus zonder wie we tegenwoordig anders over ons leven zouden denken, aldus Dohmen.

Foucaults levenskunst vindt zijn basis in de klassieke filosofie, een praktische ethiek die de zelfzorg in het middelpunt plaatste. De zorg voor zichzelf was ook meteen een publieke moraal, want de zorg voor de ander zat daarin besloten. Maar wat betekent die zorg voor jezelf? En hoe zit het met die vrijheid en de machtsverhoudingen?

Het doel van de moderne levenskunst is vrijheid. Maar wel vrijheid in de praktische zin van het woord, die uitgeoefend wordt het leven. 'Vrijheidspraktijk' noemt Foucault deze vorm van levenskunst. Vrijheid is onlosmakelijk verbonden met genoemde machtsverhoudingen. Zonder vrij te zijn van onderdrukking kun je niet beginnen je leven vorm te geven, en zodra je je leven gaat vormgeven, stuit je op de inmenging en regels van anderen. Vrijheid is altijd gesitueerd. Dat is de grote

uitdaging van de levenskunstenaar: hoe ga je om met alle regels, codes en wetten die de moderne maatschappij reguleren.

Hoe ziet dat eruit? Verschillende vragen zijn aan de orde. Wat bedreigt het meest de vervulling van je leven? Dat verdient de meeste zorg. Voor de een is dat zijn lichaam, voor de ander zijn relaties. Voor de klassieke filosofen was lustbeheersing het belangrijkste, voor christenen de zonde. Vervolgens: hoeveel speelruimte heb je bij het in de praktijk brengen van je vrijheid? Hoe werken al die codes en regels op je in? En hoe pak je het aan? Welke middelen gebruik je? Bijvoorbeeld dialoog, meditatie of therapie. De middelen die je kiest zijn natuurlijk afhankelijk van je doel. Wat wil je met je leven? Genot, confrontatie, harmonie? Wat voor kunstwerk wil je maken?

Het lijkt nu alsof elke invulling, elk doel even goed is. Maar Foucault geeft ook aan wat voor hem een goede levenskunst inhoudt. Wanneer is een leven een kunstwerk? Voor Foucault is daarbij openheid en vitaliteit essentieel. Het kunstwerk dat het leven is moet je steeds herscheppen. Maar je moet het in eerste instantie zélf doen.

Robert Musil. Mystiek zonder God

Wat ben jij? Een dilettant, een essayist of een mysticus? Deze drie levenshoudingen spreken uit het werk *De man zonder eigenschappen* van Robert Musil (1880-1942). Ze zijn een spiegel voor onze eigen levensstijl en stellen de vraag wie we zelf zijn. Maarten van Buuren weet het wel: hij kan zich goed vinden in het dilettantisme.

Uit het leven van Musils hoofdperson, Ulrich, komen de drie fases naar voren. Als dilettant leeft hij het leven als een spel. De dilettant speelt een rol, of zelfs meerdere rollen: die van zijn beroep, van ouder, geliefde enzovoorts. Met geen van die rollen valt hij samen, hij is er niet op vast te pinnen. Het dilettantisme is een ironische levenshouding, die niets echt serieus neemt. Zeker het maatschappelijke leven niet.

Op het dilettantisme volgt de essayistische houding. Die is te beschrijven als een beschouwelijke manier van leven. De essayist trekt zich terug uit het maatschappelijke leven. Die sociale omgang werkt alleen maar vervreemdend ten opzichte van jezelf en versluiert het zicht op wie je werkelijk bent. Nog steeds wil Ulrich zich niet laten vastpinnen. Als je je door je maatschappelijke kenmerken laat vastpinnen, verstar je en raak je steeds verder weg van jezelf. Een man zonder eigenschappen zijn, betekent zo min mogelijk stollen in dat soort vastgeroeste, onpersoonlijke kenmerken.

De derde fase wordt vertegenwoordigd door het ideaal van de mystieke ervaring. Bij Ulrich uit zich dit in de

hereniging met zijn zus Agathe. De mystieke ervaring verwijst naar de absolute leegte, waarin elke vorm is opgelost. Het is een 'mystiek zonder God', zoals de titel van Van Buurens lezing luidt. Alle rollen en eigenschappen zijn dan volledig afgelegd.

Zijn het dilettantisme en het essayisme nog levensstijlen waar je bewust voor kunt kiezen, dat lijkt voor het mystieke niet op te gaan. Toch stelt het mystieke ideaal een belangrijke vraag aan iedereen die bezig is met levenskunst. Welke plaats geven we de mystieke ervaring in ons leven? Dan gaat het om de momenten waarop we onze kenmerkende eigenschappen verliezen en buiten de heersende moraal stappen. Daarmee stelt Musil ook onze verhouding tot de maatschappij ter discussie. Hoe stevig laat je je vastpinnen door de maatschappelijke conventies? En behoud je daarbij je eigenheid? Vragen die steeds terugkomen.

In de discussie die volgde op de lezing, stelde Joep Dohmen dat bij veel van de andere denkers juist het vinden van een vorm voorop stond. Levenskunst kan er ook uit bestaan die vorm vast te houden en te ontwikkelen, zodat die helemaal eigen wordt.

Misschien ligt de waarheid in het midden. Zou het bijvoorbeeld niet mogelijk zijn om het leven als een dilettant serieus te nemen? Je bewust zijn van de verschillende rollen die je speelt, zonder die als een spel af te doen? Zijn de essayistische en mystieke levensstijl niet ook een vorm op zichzelf? Belangwekkende

vragen die laten zien hoe een roman kan werken als spiegel van de ziel.

Charles Taylor. 'Sociale authenticiteit'

Authenticiteit is een kernbegrip in de literatuur en filosofie. Wat het inhoudt, hoe je authentiek wordt en in welke verhouding het authentieke individu tot de gemeenschap staat: daarop is geen eenduidig antwoord te geven. De lezing van Joep Dohmen over de hedendaagse filosoof Charles Taylor – schrijver van onder meer *The Ethics of Authenticity* – cirkelde rond deze vragen.

Taylor is vooral bekend van zijn magnum opus *Sources of the Self* (in het Nederlands verschenen als *Bronnen van het zelf*, met een voorwoord van Joep Dohmen). Daarin stelt hij dat in de tweede helft van de twintigste eeuw de moraal impliciet is geworden. Niemand heeft het er nog openlijk over, het ethische is teruggedrongen tot in de persoonlijke sfeer. Een van de manieren om de moraal weer expliciet te maken is door het authenticiteitsbegrip.

Iedereen kan wel een vage omschrijving geven van wat het betekent om authentiek te zijn: trouw blijven aan jezelf, vanuit jezelf leven. Maar dat is te makkelijk. Een belangrijke kwestie is de relatie tussen het authentieke individu en de gemeenschap. Volgens Taylor is authenticiteit niet hetzelfde als de liberale zelfbeschikking, die uitmondt in 'doe maar wat je wilt'. Weliswaar ligt de bron in het individu, maar authenticiteit krijgt pas echt gestalte in de verhouding tot het gemeenschappelijke. Dialoog met anderen en het bepalen van een gedeelde horizon van waarden is essentieel. Zo ontstaat een zekere 'sociale authenticiteit'.

Wat iedereen wil weten is natuurlijk: hoe word ik authentiek? Zoals alle levenskunst kost ook dit streven tijd en veel moeite. Je moet een 'reis naar de diepte' maken. Dohmen spreekt ook van 'radicale reflectie', die een persoonlijk referentiekader creëert dat als basis dient voor belangrijke, identiteitsbepalende beslissingen. Steeds weer komt echter terug dat dit persoonlijke referentiekader niet losgeweekt mag worden van een sociaal, gemeenschappelijk kader. Authenticiteit impliceert geen kluizenaarschap, maar contact.

Dit is een heel andere definitie van authenticiteit dan die van bijvoorbeeld Nietzsche of Musil. In de discussie na afloop van de lezing zette Maarten van Buuren vraagtekens bij de 'sociale authenticiteit'. Kun je überhaupt voorwaarden verbinden aan zo'n begrip? Betekent dat niet meteen een verlies van authenticiteit? Van Buuren legde de nadruk juist op het afzetten tegen de gemeenschappelijke orde. Je bent pas echt jezelf als je afstand neemt van de norm. Maar is afstand nemen van de norm op zichzelf niet ook weer een norm? In elk geval kun je zeggen dat authenticiteit vraagt om een verhouding tot de norm.

13 april
2010

Jean-Paul Sartre en het existentialisme

'De existentie gaat vooraf aan de essentie!' Hele generaties zagen deze woorden van Jean-Paul Sartre als strijdkreet. Woorden die een vrij leven mogelijk maakten. Maar wat betekent het eigenlijk, dat de existentie aan de essentie vooraf gaat?

Sartre baseerde zich in zijn denken op de fenomenologie van Edmund Husserl. Deze filosoof beschreef als eerste het bewustzijn als iets wat níet als een kern in de mens zit. Zijn definitie van bewustzijn was 'Bewustzijn is bewustzijn ván iets'. Met andere woorden: het bewustzijn bestaat uit een verhouding met de buitenwereld. Er is niet zoiets als een essentie, die je een vooropgesteld levensdoel of richtsnoer geeft. Nee, pas door je verhouding tot de buitenwereld in het bewustzijn, existeer je en kun je iets van je essentie herkennen. Vandaar: 'De existentie gaat vooraf aan de essentie!'

Dat brengt een enorme vrijheid met zich mee, want existen doe je helemaal zelf. De mens is volgens Sartre nu eenmaal veroordeeld tot de absolute vrijheid, los van alles en iedereen. Dat kan beangstigend zijn, maar ook juist heel optimistisch stemmen. Het is opvallend hoe vol beweging en activiteit de filosofie van Sartre zit – beweging die Maarten van Buuren in zijn enthousiaste en levendige presentatie ook tot uiting brengt.

Die beweging begint al helemaal aan het begin van het leven, als de mens in het bestaan 'geworpen' wordt. Van Buuren vergelijkt het met een

survivaltocht: je wordt gedumpt in de jungle met een rugzakje om, maar zonder opdracht en zonder doel. Er zijn een paar gegevenheden, zoals je rugzakje, maar ook je geslacht en in welk land je gedropt bent. Vanaf dat moment moet je het echter zien te rooien. Allereerst met je bewustzijn, dat ook een activiteit is: 'een pijl die je afschiet'. Door bewust keuzes te maken ontwerp je je eigen existentie. Sterker nog: je moet een sprong wagen in het project dat je leven is.

Vaak gaat het niet zo makkelijk. De absolute vrijheid is ook een last. Van Buuren beschrijft de val van het existentialisme, een val in het absolute niets. Dat is het besef van het ontbreken van een vooraf gegeven essentie. In je jeugd heeft alles nog een doel en een betekenis, maar het existentialisme prikt door deze illusie heen. Een pijnlijk moment.

11 mei
2010

Peter Bieri/Pascal Mercier. Levenskunst als bewust denkproces

'Hoe zou mijn leven zijn geweest als mijn ouders niet waren geëmigreerd toen ik klein was? Wat was ik geworden als ik niet was gaan studeren? Iedereen denkt wel eens na over al die onvervulde mogelijkheden in het leven. Je kunt niet én studeren én niet studeren. Het is een leuk denkspelletje, maar ook bittere ernst. Juist door bewust je mogelijkheden na te gaan en je een voorstelling te maken van wat voor gevolgen verschillende keuzes zouden hebben, leef je bewust en word je wie je bent. Levenskunst is ook een cognitief proces, zo betoogt de Zwitserse filosoof Peter Bieri.

Het *Handwerk van de vrijheid* is het filosofische hoofdwerk van Bieri, die onder het grote publiek vooral bekendheid geniet als Pascal Mercier, schrijver van *Nachttrein naar Lissabon*. Het filosofische en literaire werk zijn nauw met elkaar verbonden. Juist de verbeelding en expressie krijgt in Bieri's filosofie een grote rol toebedeeld, en in zijn romans kan hij laten zien hoe dat in zijn werk gaat.

De titel *Handwerk van de vrijheid* laat zien dat voor Bieri levenskunst een proces is ('handwerk') waar je aan kunt werken en dat tot op zekere hoogte te controleren is. 'Over de ontdekking van de vrije wil' luidt de ondertitel en een analytische benadering van de wil vormt de basis van Bieri's filosofie. In de lezing voor de serie Levenskunst over Bieri, zette professor Joep Dohmen deze analyse van de wil uiteen. Kort gezegd gaat aan de wil een veelheid van wensen vooraf. De wil is de wens die uiteindelijk gekozen wordt, na

afweging van mogelijkheden en middelen. Hij is een oordeel over de verschillende wensen die je hebt en uit zich in een bereidheid dat oordeel te volgen. Bieri gaat dus uit van een vrije wil, die uit een denkproces ontstaat.

Door de nadruk op de wil te leggen, komt een heel nieuw thema aan de oppervlakte in het denken over levenskunst, zoals we dat in de voorgaande lezingen hebben gehoord. Niettemin komen ook bij Bieri vragen terug die bij de andere denkers en schrijvers spelen: over de vrijheid en over de taal bijvoorbeeld. Voor Bieri hangt vrijheid samen met een open toekomst, waarin de wil speelruimte heeft. Het denkspelletje is ernst: maak je in een toekomst die open ligt een keuze, dan zal dat ook echt invloed hebben op het verloop van die toekomst. En een andere keuze maken is mogelijk, door de speelruimte van de wil.

Hoe kom je er dan achter wat te kiezen? Hierbij spelen taal en verbeelding een rol. Staande op een cruciaal punt in je leven (studeren of niet studeren? kinderen of geen kinderen?), moet je met je voorstellingsvermogen aan de slag. Door de consequenties van de verschillende keuzes te verbeelden, kun je de keuzes tegen elkaar afwegen. Hoe ziet mijn leven eruit als ik niet ga studeren? Wat betekent dat écht? En als ik wel ga studeren? Het is een heel geconcentreerde vorm van kiezen, werkelijk bewust leven, zoals Joep Dohmen benadrukte.

De expressie in taal is een ander thema dat in de loop van de reeks

steeds is teruggekomen, en ook bij Bieri prominent aanwezig is. Dat heeft twee kanten. Het gaat om het verwoorden van wat je wilt en wie je bent, want pas door dat heel precies uit te drukken (te articuleren, zegt Bieri) kom je erachter wat dat is. Zomaar wat roepen is hetzelfde als zomaar wat kiezen: het kan nooit eigen zijn, van jezelf. Aan de bewuste keuze gaat een bewuste bewoording in de taal vooraf.

Maar dat kan geen mens zomaar. Niemand wordt geboren met een duidelijke articulatie, letterlijk en figuurlijk. Die moet je leren van anderen. Bijvoorbeeld door het zien van films, het spreken met vrienden en het lezen van boeken. Dat houdt de verbeelding aan het werk, zet je aan tot reflectie en scherpt je vermogen om jezelf uit te drukken.

8 juni
2010

Michel Houellebecq. Alleen in boeken jezelf kunnen zijn

Levenskunst is onlosmakelijk verbonden met literaire en filosofische teksten. Waarom eigenlijk? Is het voor een levenskunstenaar niet voldoende om het leven goed te leiden? Misschien wel, maar om te weten wat het goede leven voor jou betekent, is het handig om bij anderen te rade te gaan. Niet alleen om kennis op te doen van de mogelijkheden, maar ook als middel om je eigen kennis te structureren en te onderzoeken. Dat is wat duidelijk wordt in de lezing van Maarten van Buuren over Michel Houellebecq. Lezen en schrijven scherpt de blik en laat je de houdbaarheid van je opvattingen toetsen.

Michel Houellebecq is van jongs af aan weinig sociaal en erg teruggetrokken. Via de literatuur – eerst poëzie, later proza – ontpopte hij zich tot iemand anders. Sinds de jaren negentig is hij een van de meest controversiële schrijvers van Europa, zeer uitgesproken en niets en niemand ontziend. Zijn romans bevatten veel autobiografische elementen. Zoals *Elementaire deeltjes*, waar de twee halfbroers twee persoonlijkheidshelften van Michel Houellebecq zelf zijn. Dominante eigenschappen, die eerder verborgen moesten blijven omdat ze niet de mooiste zijn, komen in de literatuur aan de oppervlakte. In het geval van Houellebecq: haat.

De drie bekendste romans van Houellebecq – *De wereld als markt en strijd*, *Elementaire deeltjes* en *Mogelijkheid van een eiland* – vormen een drieluik. Houellebecq geeft daarin felle kritiek op de moderne maatschappij. Als hoofdschuldige

wijst hij naar het doorgeschoten liberalisme en individualisme.

Is er alleen haat? Of ook een oplossing? Ja, die is er: de nieuwe mens. Die is zowel technologisch nieuw, want zal voortkomen uit klonen. Maar ook gaat het om een nieuw ethisch besef, waarin de zwakkeren op bescherming mogen rekenen. Dat klinkt zowel futuristisch als conservatief. Er is in het werk van Houellebecq steeds spanning tussen kritiek op het moderne en fascinatie voor dat moderne. Houellebecqs personages (die dicht bij hemzelf staan) zijn representanten van de moderne tijd, ze gaan daarin mee maar gaan er ook aan ten onder.

Volgens Maarten van Buuren zien we in *Mogelijkheid van een eiland* hoe Houellebecq tijdens het proces van schrijven van opvatting verandert. Het utopische ideaal van gekloonde, onsterfelijke mensen, vertoont te veel gebreken. Uiteindelijk verandert de roman in een dystopie: de toekomst is koud en duister, de onsterfelijke kloon kiest uit eigen beweging voor de dood. Schrijven is een manier van (zelf)onderzoek: Houellebecq heeft tijdens en dóór het schrijven de onmogelijkheid van zijn eigen utopie ingezien.

Zulk zelfonderzoek kan alleen iets opleveren als het gepaard gaat met een genadeloze eerlijkheid tegenover jezelf. Houellebecq gebruikt zijn meest pijnlijke en inktzwarte ervaringen om door te dringen tot de kern van het mens-zijn. Midden in de pijn staan en dan hard stampen: dat is waarom hij volstrekt authentiek is, zegt Van Buuren. Of is Houellebecq

juist een aansteller en een acteur, zoals Joep Dohmen stelt, in zijn reactie op de lezing?

Beide kunnen kloppen. Er ligt een verschil tussen de Houellebecq uit het 'echte leven' en die uit de boeken – het personage Houellebecq waarin hij is ontpopt. En anders dan voor de hand ligt, is de Houellebecq uit het 'echte leven' niet de meest echte. Alleen in boeken kan hij volledig zichzelf en dus authentiek zijn. Dat is meteen het beste argument waarom literatuur en filosofie onmisbaar bij zijn bij het beoefenen van levenskunst.

Leestips & links

Joep Dohmen, *Het leven als kunstwerk*

Joep Dohmen, *Brief aan een middelmatige man*

Maarten van Buuren *De innerlijke ervaring*

Maarten van Buuren *Kikker gaat fietsen*

Michel de Montaigne, *Essays*

François de la Rochefoucauld, *Maximen: bespiegelingen van menselijk gedrag*

Friedrich Nietzsche, *Menselijk al te menselijk*

Friedrich Nietzsche, *Genealogie van de moraal*

Friedrich Nietzsche, *Ecce homo*

Fjodor Dostojevski, *Aantekeningen uit het ondergrondse*

Fjodor Dostojevski, *De broers Karamazov*

Michel Foucault, *Het gebruik van de lust*

Michel Foucault, *De zorg voor zichzelf*

Robert Musil, *De man zonder eigenschappen*

Charles Taylor, *De bronnen van het zelf*

Charles Taylor, *De malaise van de moderniteit*

Charles Taylor, *Een seculiere tijd*

Peter Bieri, *Handwerk van de vrijheid*

Pascal Mercier, *Nachttrein naar Lissabon*

Michel Houellebecq, *Elementaire deeltjes*

Michel Houellebecq, *De wereld als markt en strijd*

In het voorjaar van 2011 verschijnt bij Uitgeverij Ambo het boek naar aanleiding van deze lezingenreeks, *De prijs van de vrijheid*.

**Kijk alle lezingen
online terug via
bit.ly/levenskunst**

+

Prof. dr.
Joep
Dohmen

Joep Dohmen (1949) is hoogleraar Wijsgerige en Praktijkgerichte Ethiek aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. Hij studeerde filosofie in Utrecht en Leuven. Vanaf 1992 tot 1998 was hij medeoprichter en adjunct-hoofdredacteur van *Filosofie Magazine*.

In 2002 kwam zijn boek *Over levenskunst* uit, een bloemlezing met de mooiste teksten over de levensvragen van de grote filosofen die nog steeds actueel zijn. In 2007 verscheen zijn monografie *Tegen de onverschilligheid* waarin hij pleit voor meer bezieling, en vorig jaar schreef hij het essay voor de Maand van de Filosofie: *Het leven als kunstwerk* (2008). Recent verscheen zijn oratie *Pleidooi voor een nieuwe publieke moraal* (2009), over verantwoordelijkheid voor jezelf en voor anderen en *Brief aan een middelmatige man* (2010).

+

Prof. dr. Maarten van Buuren

Maarten van Buuren studeerde Frans en Nederlands aan de Universiteit van Groningen. In 1986 promoveerde hij aan het Instituut voor Algemene Literatuurwetenschap in Nijmegen op een proefschrift over de metaforiek in *Les Rougon-Macquart* van Emile Zola. In 1988 werd hij benoemd tot hoogleraar Moderne Letterkunde aan de Universiteit van Utrecht.

Zijn onderzoek bestrijkt het brede terrein van de Westerse literatuur, maar is voornamelijk gericht op de moderne Franse letterkunde. Daarnaast schrijft hij diverse essays en vertaalt hij Franse literatuur uit verschillende periodes. In 2008 verscheen zijn boek *Kikker gaat fietsen*: over het leed dat leven heet waarin Van Buuren beschrijft hoe hij omging met zijn depressie.

■ STUDIUM
GENERALE
UNIVERSITEIT UTRECHT

Studium Generale
Universiteit Utrecht
Heidelberglaan 8
3584 CS Utrecht

www.sg.uu.nl